

1830 1840

1800-1850 Door vele ontwikkelingen op het gebied van infrastructuur in de eerste helft van de 19de eeuw kunnen steeds meer mensen in de steden worden voorzien van een breed aanbod van (vers) voedsel. Verse melk bijvoorbeeld kan snel de steden ingerezen worden per trein.

1830 Het Nederlands-Indisch leger verovert geheel Java. Het eiland behoort nu definitief tot het Nederlands koloniaal imperium. Mede door de opbrengsten uit de koloniën ('Indische baten') kan men in Nederland een spoorwegnet met spoorbruggen aanleggen.

1830 Eerste handgeschreven recept van de croquette in Nederland. Het recept is in bezit van verzamelaar Johannes van Dam en maakt deel uit van de collectie van Stichting Gastronomische Bibliotheek (SGB).

1830 Sodawater met een smaakje wordt populair in de Verenigde Staten: de geboorte van de softdrink.

1832 Begin jaren dertig van de 19de eeuw bereikt de internationale cholera-epidemie Nederland. De ziekte wordt veroorzaakt door het drinken van besmet drinkwater. In een medisch boek uit deze tijd wordt over ene Jacoba Janssen genoteerd: *"Na onmatig gebruik van komkommers en mosselen, zij pijn in het lijf (gevoelt), gepaard met misselijkheid, braking en veelvuldige stoelgang, welke eindelijk zodanig toeneemt, dat er niets anders dan vlokkig water onophoudelijk ontlast wordt."*

1836 De Duitse chemicus Justus von Liebig vindt kunstmest uit. Hij maakt het van natuurlijke afzettingen van uitwerpselen van zeevogels en vleermuizen.

1837 John Deere vervolmaakt de stalen ploeg.

**Uitvinding /
historisch
moment**

Met het aanleggen van spoorwegen kunnen steeds meer stedelingen worden voorzien van een breed aanbod van (vers) voedsel, zoals melk.

1836 Landschapsschilder Thomas Cole verbeeldt in zijn schilderij *'The Oxbow'* hoe cultivatie de natuurlijke wildernis in Amerika treft en vernietigt.

Kunst

1830 *'The Liverpool and Manchester Railway'* wordt aangelegd voor het vervoer van goederen van de industriegebieden van Manchester naar de havens van Liverpool. Het is de eerste spoorlijn die tevens ingezet wordt voor personenvervoer.

1837 In steeds meer steden van Europa worden de eerste gemeentelijke abattoirs aangelegd. Deze slachthuizen worden buiten het stadscentrum geplaatst. Slachten van vee gebeurt onder gemeentelijk vastgestelde voorwaarden voor hygiëne. Het eerste Nederlandse gemeentelijke abattoir wordt in 1826 gebouwd in Maastricht.

1838 De Maatschappij tot Nut van het Algemeen uit Franeker verhuurt als eerste organisatie in Nederland volkstuinen.

Architectuur,
stedenbouw en
landschaps-
architectuur

1830 William Cobbett schrijft het boek *'Rural Rides'*. De Engelse journalist, landbouwdeskundige en politiek hervormer gaat niet akkoord met de door het parlement voorgestelde hervormingen op het gebied van landbouw en veeteelt. Hij besluit op pad te gaan om de omstandigheden op het platteland met eigen ogen te observeren.

Literatuur,
film en
muziek

1840 1850

1800-1850 Het dagelijks menu aan het begin van de 19de eeuw is beperkt. Het bestaat simpelweg uit brood, aard-appelen, pap, wat spek en worst, kool, wortelen, knollen, snijbonen of bonen.

1840 De croquette wordt voor het eerst genoemd in gedrukte vorm in Van Lenneps Ferdinand Huyck: *“Maar gij zult mij vragen, wat u dit alles aangaat, en waarom ik u uwen tijd ontroof, door u over de kunstjes van de poes mijner oude vriendin te onderhouden? Ik zal er u openhartig de reden van zeggen: het is mij, uit hetgeen ik zoo dagelijks lees, genoegzaam gebleken, dat het door alle schrijvers van naam en gezag als een vereischte wordt aangemerkt, nimmer terstond plomp weg met de deur in huis te vallen: maar eerst eenige omschrijving en inleiding te bezigen, bestemd om de nieuwsgierigheid te prikkelen en voorts ongeveer dezelfde dienst te doen, welke de pastijtjes en croquettes bewijzen wanneer zij het gebraad voorafgaan.”*

1846 De Engelse ‘*Corn Laws*’ van 1815 en 1846 schrijven importtarieven voor die opgesteld zijn om de Britse korenprijzen te beschermen tegen concurrentie van landen met lagere verkoopprijzen. Deze wetgeving wordt veelal beschouwd als voorbeeld van het Britse mercantilisme en stuit in de 19de eeuw bij vele politici en boeren op weerstand. Nadat afstand genomen wordt van de wetgeving wordt een eerste stap gemaakt in vrijhandel.

1848 De Amerikaan Ezra Warner vindt de blikopener uit.

**Uitvinding /
historisch
moment**

1843 Catharine Beecher schrijft het boek *'Treatise on Domestic Economy'*. Het boek is een praktische en morele gids voor het huishouden.

1844 William Turner, *'Rain, Steam, and Speed - The Great Western Railway'*.

Kunst

1849 Jean-François Millet, *'De Zaaier'*. Millets schilderijen van landbouwers aan het werk breken met een traditie waarin de boer slechts fungeert als een element in pittoreske of nostalgische taferelen. Millet beeldt individuele mannen en vrouwen op een realistische en tegelijkertijd heroïsche manier af.

1840 Robert Mills ontwerpt in Griekse stijl het *'Old Patent Office'* in Washington D.C., Verenigde Staten. Met de groei van de (voedsel)industrie worden patenten steeds meer geld waard. De architect werd dan ook expliciet gevraagd een gebouw te ontwerpen dat brandveilig was.

1846 Met de industrialisatie worden overal in de havens pakhuizen opgetrokken. In 1846 opent in Liverpool *'The Albert Dock'*. Het is een complex van pakhuizen dat gebruikt wordt voor opslag van onder meer brandy, suiker, tabak en thee. De architecten Jesse Hartley en Philip Hardwick passen in hun ontwerp voor het eerst in Groot-Brittannië een constructie van gietijzer en baksteen toe voor een gebouwcomplex.

Literatuur,
film en
muziek

1843 Catharine Beecher schrijft het boek *'Treatise on Domestic Economy'*, waarin ze het belang van de rol van de vrouw in de huiselijke sfeer benadrukt. Het boek is een praktische en morele gids voor het huishouden. Beecher geeft onder meer tips voor het bereiden van goedkope en gezonde maaltijden.

Architectuur,
stedenbouw en
landschaps-
architectuur

1850 1860

1850 De Amerikaan Joel Houghton vindt de afwasmachine uit. Het is een van de vele uitvindingen die voor een steeds grotere mechanisering van het huishouden zorgt.

1850 Oprichting van de *'American Vegetarian Society'* door (o.a.) Sylvester Graham, een invloedrijk man op het gebied van voedselleer. Graham zet zich af tegen het gebruik van additieven die ervoor zorgen dat brood er witter en aantrekkelijker uitziet. Dergelijk 'schoon' brood is zeer in trek bij de middenstand, een groep mensen die met afschuw kijkt naar het donkere brood zonder additieven dat mensen op het platteland eten.

1850 De goudkoorts woekert in Australië. Zo'n 600.000 migranten vertrekken naar het grote eiland. De meeste migranten zoeken uiteindelijk een baan in de agrarische sector, waardoor de productie en export van agrarische producten flink groeit.

1851 Steden worden waterpompvrij. Schrijver Jacob van Lennep richt de Amsterdamse Duinwater-Maatschappij op en betreft Engelse geldschietters en ingenieurs om de eerste waterleiding van Nederland aan te leggen. Van Lennep heeft een buitenhuis in Heemstede en is bekend met het heerlijke duinwater. Dat water, vindt hij, moet je ook in Amsterdam kunnen drinken. Waterleiding is een belangrijke voorwaarde bij bestrijding van ziekten als cholera en tyfus.

1853 Uitvinding van de chips door de Amerikaan George Crum.

1858 In Zevenbergen wordt een fabriek gebouwd voor de productie van bietsuiker. De belangstelling voor het product is groot. Vijftien jaar na het oprichten van het bedrijf bestaan er in Zevenbergen 33 fabrieken voor suikerwinning.

1859 Charles Darwin zet in *'On The Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life'* zijn evolutieleer uiteen. Doorslaggevend in zijn ideevorming is zijn studie naar vinken op de Galapagoseilanden. Darwin merkt op dat de vinken op het eiland waar alleen noten, zaden en andere harde soorten voedsel zijn te vinden een puntige harde snavel hebben ontwikkeld. Op het eiland waar veel bessen groeien hebben de vogels juist brede en stompe snavels.

**Uitvinding /
historisch
moment**

1850 In het midden van de 19de eeuw wordt er in Duitsland een hallen- systeem ontwikkeld voor het slachten van dieren.

Architectuur,
stedenbouw en
landschaps-
architectuur

1850 In het midden van de 19de eeuw wordt er in Duitsland een hallensysteem ontwikkeld voor het slachten van dieren: onder een licht doorlatende overkapping wordt een aantal slachtstanden ingericht die bij toerbeurt bij de slaggers in gebruik zijn. In de grootste abattoirs zijn voor elke diersoort afzonderlijke hallen.

1851 In Hyde Park in Londen wordt ten behoeve van de Wereldtentoonstelling van 1851 het '*Crystal Palace*' gebouwd, naar ontwerp van Sir Joseph Paxton. De laatste snufjes op het gebied van technologie zijn te zien in het gebouw dat zelf als toonbeeld geldt van modernisering door haar constructie van gietijzer, smeedijzer en glas.

1856 In Den Helder wordt de eerste watertoren van Nederland gebouwd. Omdat een watertoren overal bovenuit steekt en als herkenningpunt van de stad fungeert worden er vaak architecten ingeschakeld bij de vormgeving van de torens.

1851 Herman Melville schrijft in '*Moby Dick*' over '*The Whale as a Dish*': "*In the case of a small sperm whale the brains are accounted a fine dish. The casket of the skull is broken into with an axe, and the two plump, whitish lobes being withdrawn [...], they are then mixed with flour, and cooked into a most delectable mess, in flavour somewhat resembling calves head [...]*".

Literatuur,
film en
muziek

Kunst

1851 De Pre-Raphaeliet William Holman Hunt schildert '*The Hireling Shepherd*'. Het werk toont een romantisch beeld van het leven op het platteland.

1860 1870

1865 Vanaf de zeventiende eeuw worden slaven veelvuldig ingezet bij het verbouwen van voornamelijk luxegoederen zoals koffie, thee, suiker en tabak. In de loop van de 19de eeuw wordt slavernij door verschillende landen afgeschaft. Na o.m. Groot-Brittannië, Frankrijk en Nederland volgen de Verenigde Staten in 1865.

Uitvinding /
historisch
moment

1862 Louis Pasteur en Claude Bernard doen eerste tests met pasteuriseren.

1865 Marie Ana (Granny) Smith uit Australië kweekt de eerste Granny Smith appel.

1866 Oprichting Nestlé. Anno 2009 is Nestlé de grootste voedselproducent van de wereld.

Kunst

1863 Edouard Manet, *'Le Dejeuner sur l'herbe'*. Meer van belang dan het tonen van een etend gezelschap is het feit dat Manet een naakte vrouw schildert die zich in gezelschap van twee volledig geklede heren bevindt. Het veroorzaakt enige controverse, nadat het werk publiekelijk getoond wordt.

1865 De Engelse schilder Ford Madox Brown maakt het schilderij *'Work'*, dat de overgang van de rurale naar urbane maatschappij in de Engelse Victoriaanse tijd verbeeldt. Het schilderij toont arbeiders die tunnels graven, zodat er waterleiding aangelegd kan worden.

1862 Louis Pasteur en Claude Bernard doen eerste tests met pasteuriseren.

1864 In Leipzig in Duitsland wordt de '*Schreber Movement*', opgericht. Deze organisatie zet zich in voor het vrijhouden van ruimtes in steden zodat kinderen zich kunnen ontwikkelen in een gezonde open omgeving en in harmonie met de natuur. Aanhangers van de '*Movement*' beginnen met het aanleggen van pleintjes en kinderspeelplaatsen, later worden plekken vooral ingericht als (educatieve) tuinen.

1869 John Augustus Roebling begint met de bouw van '*Brooklyn Bridge*'. Zijn zoon, Washington, maakt het werk in 1883 af. De brug verbindt het schiereiland Manhattan met Brooklyn en is een belangrijk infrastructureel knooppunt bij de bevoorrading van de steeds maar groeiende stad New York.

1869 Het Suez Kanaal wordt geopend. Vanaf nu konden schepen met handelswaar sneller van het Oosten naar het Westen varen; ze hoefden niet meer te varen via de Hoorn van Afrika.

Literatuur,
film en
muziek

1860 Eduard Douwes Dekker schrijft onder het pseudoniem 'Multatuli' zijn boek '*Max Havelaar, of de koffy-veilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij*'.

1866 Alice raakt in '*Alice's Adventures in Wonderland*', het boek van Lewis Carroll, verzeilt in de ongecivileerde thea-party van Mad Hatter en de Zevenslaper. Omdat deze heren ruzie hebben gehad met Tijd, is het hier altijd theetijd, zes uur 's middags.

Architectuur,
stedenbouw en
landschaps-
architectuur

1870 1880

1870 Mondialisering van de handel. Door de industrialisatie en opkomst van massaproductie wordt er steeds meer gehandeld op mondiale schaal. In Engeland komt steeds meer vraag naar vlees als voedsel voor de arbeiders. Dit vlees wordt onder meer vanuit Nederland geïmporteerd. Het continent importeert op haar beurt steeds meer graan uit de Verenigde Staten.

1871 De eerste bananen in de Verenigde Staten worden verbouwd na de aanleg van een spoorlijn naar Costa Rica. De 23 jarige industrieel Minor Keith besluit aan weerszijden van het spoor bananenplanten te planten. De oogst kan vervolgens op efficiënte wijze naar verschillende steden in de Verenigde Staten getransporteerd worden.

1871 Anton Jurgens opent in Oss de eerste margarinefabriek ter wereld.

1871 In Broek-in-Waterland wordt de eerste kaasfabriek van Nederland geopend. Hier maakt men echter enkel Engelse en Amerikaanse kazen. De landbouwkundige A.C.W Staring vond dat de kaasproductie in Nederland zich snel moest moderniseren: “De Amerikanen begrepen dat de zo moeilijke bereiding, waarmee onze boerinnen zich dagelijks afsloven, door werktuigen geschieden kan; met grote hoeveelheden tegelijk.”

1874 Het sociaal bewogen liberale kamerlid Samuel van Houten dient een wet in die fabrieksarbeid van kinderen onder de 12 jaar in Nederland moet verbieden.

1875 In Parijs zijn advertenties op billboards niet meer weg te denken uit het stadse straatbeeld. Met name de voedselindustrie adverteert op deze wijze.

1875 De vroege aardappel en de druif vormen de hoofdmoot van de tuinbouwproductie in Nederland. De druiven worden voornamelijk gedroogd tot krenten.

1872 Alexandre Dumas, van 'De drie musketiers' is ook gastronomoom. Hij schrijft de 'Grande Dictionnaire de la cuisine'.

1875 Claude Monet toont in zijn schilderij 'Les Dechargeurs de Charbon' het moderne leven van kolensjouwende arbeiders aan de Seine. De rivier geldt als belangrijke ader voor transport van producten van het achterland naar de stad.

1875 In 1875 werd de naam 'Haagse School' voor het eerst gebruikt. De schilders die onder de noemer Haagse School geschaard werden, maakten schilderijen in realistische stijl van o.m. het platteland, de zee, het strand en de visserij.

Kunst

Literatuur, film en muziek

1872 De schrijver Alexandre Dumas, bekend van 'De drie musketiers' is ook gastronomoom. Hij schrijft de 'Grande Dictionnaire de la cuisine'.

Architectuur, stedenbouw en landschaps- architectuur

1871-1872 Een gietijzeren frame vormt de basisconstructie voor de 'Menier Chocolate Factory'. Jules Saulnier ontwerpt de fabriek in het Franse plaatsje Noisiel-sur-Marne. In de vormgeving van de gevel komen de letter M en het silhouet van een cacaoboom terug.

1876 Met de opkomst van massaproductie komt de winkelier tussen producent en koper te staan. Om zijn producten aan de man te brengen had de winkelier een winkel nodig. Louis Auguste Boileau and Gustave Eiffel ontwerpen het eerste warenhuis ter wereld: 'Le Bon Marché' in Parijs. Je kan er kleding, ondergoed, handschoenen en hoeden kopen, maar ook luxewaren zoals chocolade en snoepjes. Met het ontstaan van de winkel ontstaan ook vaste prijzen.

1877 Ook de winkelgalerie is een nieuw bouwtype dat in stadcentra verrijst, zoals 'Galleria Vittorio Emanuele II' in Milaan.

1880 1890

1880 Langer houdbaar, dus langer vervoerbaar; voor het eerst wordt een ingevroren schaap vervoerd over zee, van Australië naar de Verenigde Staten.

1880 De Amerikaanse firma Warren Glass Works vraagt patent aan op de melkfles.

1882 De Zwitser Julius Maggi maakt het eerste bouillonblokje. Hij ontwikkelt het product zodat de armen op goedkope wijze voedzame soep kunnen maken.

1886 Dr. John Stith Pemberton wil een medicinaal drankje brouwen tegen duizelingen en algehele malaise en experimenteert met allerlei plantenextracten in het keukentje achter zijn drogisterij in Atlanta, Verenigde Staten. Eén van zijn experimenten, siroop gemengd met koolzuurhoudend water, verkoopt hij voor 5 cent per glas. Frank M. Robinson, boekhouder en vriend, verzint de naam '*Coca-Cola*' en ontwerpt de beroemde letters. De heren verkopen hun belang in 1888 aan de zakenman Asa G. Candler voor 550 dollar, inclusief het geheime recept.

Kunst

1885 Vincent van Gogh, '*De aardappeleters*'.

1888 Vincent van Gogh is zeer geïnspireerd door het schilderij '*De Zaaier*' van Jean-François Millet uit 1849, wanneer hij zijn variant '*De Zaaier*' schildert.

1889 Albert Bierstadt verbeeldt het Amerikaanse landschap dat door de mens in rap tempo wordt getransformeerd. '*De Laatste Bizons*' toont het verdwijnen van de wilde bizon.

Uitvinding /
historisch
moment

1885 Vincent van Gogh, 'De aardappeleters'.

1880 In de Verenigde Staten vertrekken steeds meer veehouders (zuid)westwaarts naar de 'Great Plains', een groot prairiegebied in de Verenigde Staten en Canada dat ten oosten van de Rocky Mountains ligt. In het oosten wonen Indianen in vaste nederzettingen die leven van de landbouw. In het westen jagen Indianenstammen als de Blackfeet en Sioux op bizens. Nadat de bizon zo goed als uitgestorven is en de Indianen verbannen zijn naar reservaten, worden de vlaktes hoofdzakelijk gebruikt om kuddes vee te weiden. In 1886 wordt het gebied getroffen door droogte, onweer en overbegrazing.

Architectuur,
stedenbouw en
landschaps-
architectuur

1883 Émile François Zola schrijft *'Au Bonheur des Dames'*. Het verhaal speelt zich af in een warenhuis in Parijs.

Literatuur,
film en
muziek

1890 1900

1890 In Naaldwijk worden de eerste tomaten gekweekt als een siergewas. Men is namelijk van mening dat de tomaat giftig is.

1893 Uitvinding van het ijsgerecht '*Peche Melba*' door topkok George August Escoffier in het Savoy Hotel Londen voor danseres Nellie Melba.

1892 De eerste trekker wordt uitgevonden in de Verenigde Staten door Chares Duryea, John Froehlich en de J.I. Chase Company. Het logge gevaarte lijkt meer op een locomotief dan op een trekker.

1899 Boston Fruit Company en Knited Fruit fuseren, waardoor het grootste bananenbedrijf ter wereld ontstaat. Naast bananenplantages bezit het bedrijf 11 stoomschepen en 112 mijlen spoor.

1899 De longziekte tuberculose is een groot gevaar voor de gezondheid van zowel mens als koe. Vele boeren laten hun koeien op stal staan omdat ze denken dat het vee de ziekte kan oplopen door besmetting via de buitenlucht. Aan het einde van de 19de eeuw wordt duidelijk dat er een verband bestaat tussen verspreiding van de ziekte en koemelk.

Uitvinding /
historisch
moment

1892 De eerste trekker wordt uitgevonden in de Verenigde Staten door Chares Duryea, John Froehlich en de J.I. Chase Company.

1895-1900 Paul Cézanne, *'Appels en Sinaasappelen'*.

1897 Paul Gauguin maakt het schilderij *'Where Do We Come From? What Are We? Where Are We Going?'* Het werk toont het rurale leven in Tahiti en heeft als thema de cyclus van het leven.

Kunst

Architectuur,
stedenbouw en
landschaps-
architectuur

1891 Thomas Hardy schrijft de roman *'Tess of the d'Urbervilles'*. In het boek spelen de grote veranderingen in het Victoriaanse Engeland een belangrijke rol, met name de veranderende religieuze inzichten (o.a. door de publicaties van Charles Darwin) en de economische ontwikkelingen als gevolg van de industriële revolutie.

1898 De Engelsman Ebenezer Howard is bedenker van de Tuinstad. Howard publiceert *'To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform'*. Dit boek wordt herdrukt in 1902 als 'Garden Cities of To-Morrow'. Howard introduceert het utopische stedenbouwkundige concept van de *'Town-country Magnet'*. In het boek worden plannen uiteengezet voor steden zonder sloppenwijken waarin de voordelen van zowel stad (kansen, amusement, hogere lonen) als platteland (schoonheid, frisse lucht en lage huren) worden gecombineerd.

1899 Om zijn idee van tuinsteden verder te ontwikkelen richt Ebenezer Howard de Garden City Association op. Later wordt dit de Garden Cities and Town Planning Association, en vervolgens de Town and Country Planning Association (TCPA). De TCPA is de oudste Britse stedenbouwkundige vereniging.

1899 Aan het einde van de negentiende eeuw heeft het Nederlandse landschap de gestalte gekregen dat de basis zal gaan vormen voor het landschap dat het huidige publiek waardeert en dat door cultuurhistorici en landschaps-architecten in kaart is gebracht. Het land is in de afgelopen vijftig jaar droger en voller geworden, maar de rationalisering van de landbouw heeft nog niet plaatsgevonden.

Literatuur,
film en
muziek

1900 1910

1900 In Nederland wordt het meerpitskooktoestel ingevoerd, waardoor de Nederlander meerpansgerechten klaar kan maken, zoals de klassieker aardappel-vleesgroente.

1900 André Michelin geeft de Michelinids uit met restaurants in Frankrijk die je 'en route' met de automobiel kan aandoen.

1900 De Duitse firma Weck brengt een thuisweckpakket op de markt. Het stelt de vroeg 20ste-eeuwer in staat voedsel langer te bewaren zonder dat er veel van de smaak verloren gaat.

**Uitvinding /
historisch
moment**

1908 De Amerikaanse planten-geneticus George Harrison Hull speelt een belangrijke rol in de ontwikkeling van hybride maïs, het gewas dat een grote invloed zou gaan krijgen op de schaalvergroting en globalisering van de landbouw. In 1908 doet Hull een aantal baanbrekende ontdekkingen op het gebied van genetica.

1909 'College Park Airport' in Maryland, Verenigde Staten wordt gezien als het oudste volledig operationele vliegveld. Het aantal vluchten wereldwijd neemt in de eerste helft van de eeuw gestaag toe. Na de Tweede Wereldoorlog is er sprake van een explosieve groei van vliegverkeer, hetgeen zorgt voor een boost in de mondialisering van voedselproductie en -distributie.

Kunst

1906 Eugène Atget fotografeert veelvuldig straatscènes in Parijs. Op menig foto, waaronder 'Rue Saint Jacques', zijn de vele reclame-uitingen in de stad te zien.

1907 Pablo Picasso schildert met 'Les Femmes d'Alger' een van de meest bekende schilderijen uit de twintigste eeuw. Het werk toont vijf prostituees. Op de voorgrond is een schaal met vers fruit afgebeeld.

1900 André Michelin geeft de Michelinids uit met restaurants in Frankrijk die je 'en route' met de automobiel kan aandoen.

1900 'De vis wordt duur betaald', is een uitdrukking die afkomstig is uit het toneelstuk 'Op hoop van zegen' van Herman Heijermans. Hij stelt in het stuk de misstanden in de zeevisserij aan de kaak. De vissersvrouw, weduwe Kniertje, doet bovenstaande uitspraak nadat ze hoort dat haar derde zoon op zee is omgekomen.

1906 Upton Sinclair schrijft met 'The Jungle' een uiterst kritische roman die verhaalt over de slechte arbeidsomstandigheden in de Amerikaanse vleesverpakkingsindustrie.

Literatuur,
film en
muziek

1903 De eerste tuinstad ter wereld, Letchworth Garden City in Hertfordshire in Engeland, wordt gebouwd op initiatief en naar de ideeën van Ebenezer Howard. Er wordt een prijsvraag uitgeschreven voor architecten die de idealen van Ebenezer Howard tot realiteit kunnen vormen. Barry Parker en Raymond Unwin winnen de wedstrijd en ontwerpen voorts de tuinstad. De directe omgeving van de stad wordt aangewezen als agrarisch gebied, de eerste geplande 'Greenbelt' van de wereld.

Architectuur,
stedenbouw en
landschaps-
architectuur

1904 Charles Rennie Mackintosh ontwerpt voor Miss Cranston de 'Glasgow Willow Tea Rooms'. Tea-rooms zijn een noviteit rond de eeuwwisseling en bieden een welkom alternatief (met name voor vrouwen) voor de door mannen gedomineerde pubs en clubs.

1910 1920

1910 Van de 140.000 landbouwbedrijven in Nederland beschikken er bijna 120.000 over ten minste één paard. Het aantal varkens is ruim 1,2 miljoen (10 procent van het huidige aantal). De meeste varkens bevinden zich in Gelderland. Het merendeel van de varkensboeren in Nederland bezit 1-5 varkens.

1914-1918 In de Eerste en Tweede Wereldoorlog worden zogenaamde Victory Gardens aangelegd door particulieren in de Verenigde Staten, Canada, Groot-Brittannië en Duitsland. De opbrengst van de tuinen neemt de druk een beetje weg bij de publieke voedselvoorziening.

1916 De *'Piggly Wiggly'*, de eerste supermarkt van de wereld, wordt geopend in de Verenigde Staten.

1912 Met de opkomst van glas en de kas groeit de tuinbouw in rap tempo. De nieuwe vindingen trein en stoomboot maken het vervolgens mogelijk groente relatief snel van a naar b te vervoeren. De export van tuinbouwproducten stijgt dan ook explosief.

1919 De toptien van meest verbouwde gewassen in Nederland: Rogge, aardappelen, haver, suikerbieten, tarwe, stoppelknollen, rode klover, spurrie, gerst en vloererwt. Stoppelknollen en spurrie worden geteeld als groente en als groenvoeder voor vee. Het wordt geplant als nagewas op velden waar rogge, haver en boekweit heeft gestaan. Klaversoorten, bonen en erwten zorgen voor stikstof in de grond. Naarmate de kunstmest beter betaalbaar wordt voor de boer verdwijnen stikstofhoudende gewassen van het land.

1911 71.518 boerenbedrijven (1 op de 3) in Nederland worden getroffen door een mond-en-klauwzeerepidemie. De besmette dieren worden niet afgemaakt.

**Uitvinding /
historisch
moment**

1919 Met een subsidie van de gemeente Amsterdam kan een schooltuincomplex aangelegd worden aan de Oude Hemweg.

Kunst

1912 Pablo Picasso, *'Tafel met fles, wijnglas en krant'*.

1914 Juan Gris, *'De man in het café'*. Cafés en scènes zijn een gewild thema onder schilders aan het begin van de 20ste eeuw.

1913 Het genot van een in zijn kopje thee gedoopte Madeleine roept bij Swann herinneringen op uit zijn jeugd in Combray. Proust omschrijft in zijn roman *'À la Recherche du Temps perdu'*, de Madeleine als: *'kleine pâtisserieschelpje zo vettelijk sensueel onder haar strenge en devote plooiën'*.

1917 In Den Haag wordt Tuinbouwvereniging *'Nut en Genoegen'* opgericht.

Architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur

1914 Café *'Les Deux Magots'* in Parijs opent haar deuren. Het wordt een ontmoetingsplaats voor kunstenaars, schrijvers en filosofen, zoals Oscar Wilde, Guillaume Apollinaire, Pablo Picasso, Ernest Hemingway, Jean Paul Sartre en Simone de Beauvoir.

1919 Met een subsidie van de gemeente Amsterdam kan een schooltuincomplex aangelegd worden aan de Oude Hemweg. De *'Amsterdamsche Vereeniging voor Schoolwerktuinen'* verzorgt het schooltuinwerk. Bij de oprichting staat voedselvoorziening centraal.

Literatuur, film en muziek

1920 1930

1923 Mrs Wilmer Steele uit Delaware in de Verenigde Staten koopt 500 kippen en begint voor het eerste met het houden van kippen voor de markt. De kipindustrie in de Verenigde Staten groeit in de decennia die volgen uit tot mega-industrie.

1923 Het beeld van een koe in het stadscentrum wordt schaars. Boze winkeliers en caféhouders uit 's-Hertogenbosch sturen een brief naar de gemeenteraad waarmee ze hun ongenoegen uiten over de plannen om de veemarkt te verhuizen naar een plek buiten het centrum. Ze zien hun klandizie niet graag vertrekken. Ook de boeren zijn bang de gezelligheid van het centrum te gaan missen. Het mocht niet baten. In 1931 wordt op een locatie aan de rand van de stad de nieuwe Brabantthal geopend. Het verhuizen van de veemarkt naar de rand van de stad gebeurt in deze tijd in menig Nederlandse stad.

1925 Een timmerman uit Noorwegen vindt de kaasschaaf uit.

1924 Aleksandr Rodchenko, *'Verpakking van Zebra biscuits'*.

1925 Kunstenaar Chaim Soutine wordt in zijn werk geïnspireerd door de vele slachterijen in de steden. In 1925 schildert hij *'Carcasse of Beef'*.

Kunst

Uitvinding /
historisch
moment

1925 J.A Brinkman en L.C. van der Vlugt ontwerpen de Van Nelle fabriek. Hier wordt thee en koffie verwerkt tot marktklare producten.

1922 Welwyn Garden City in Hertfordshire in Engeland, is zowel een 'new town' alsook een 'tuinstad'. Ebenezer Howard maakt zijn ideeën over de tuinstad hier, na de bouw van de nabijgelegen Letchworth Garden City uit 1903, wederom concreet.

1925 J.A Brinkman en L.C. van der Vlugt ontwerpen de Van Nelle fabriek. Hier wordt thee en koffie verwerkt tot marktklare producten. De techniek om de grote vliesgevel te maken wordt afgekeken van de kassenbouw.

1926-1928 Onder het motto '*licht lucht en zon*' ontwerpt Walter Gropius voor bevolkingsgroepen met lage inkomens de Siedlung Dessau-Törten. De huizen staan in rij en hebben allemaal een moestuin, de zogenaamde 'gemüseanbau'. Ook kunnen de bewoners kleinvee voor eigen gebruik houden.

1926-1929 Architect Leopold Fischer ontwerpt met landschapsarchitect Leberecht Migge de Siedlung Ziebegk te Dessau. De huizen zijn voorzien van veel glas en moestuinen.

1927 Margarete Schütte-Lihotzky was de eerste vrouw in Oostenrijk die een architectuurstudie deed. Ze ontwerpt de Frankfurter Küche die als inbouwkeuken wordt toegepast in Siedlungarchitectuur van Ernst May. De keuken geldt als oertype van de moderne inbouwkeuken.

1928 Poggenpohl, opgericht in 1892 door meester-meubelmaker Friedemir Poggenpohl, presenteert de reformkeuken, een geheel van verbonden kasten met een functionele indeling, een voorloper van latere aan- en inbouwkeukens.

1923 Bertolt Brecht schrijft het toneelstuk '*In the Jungle of Cities*'.

1926 De meest prestigieuze schrijversconferentie van de Verenigde Staten, de '*Bread Loaf Writers Conference*' wordt voor het eerst gehouden en dankt zijn naam aan zijn locatie: de Bread Loaf Inn in Middlebury, Vermont.

Literatuur,
film en
muziek

1930 1940

1930 Crisis in de landbouw. Met de komst van nieuwe voedselproducenten zoals Canada, Australië en Argentinië ontstaat er crisis in de landbouw van Europa.

1930 Oprichting Unilever.

1932 Introductie van freon, een groep van chloorfluorkoolstofverbindingen (CFK's), dat vooral in koelsystemen en spuitbussen wordt gebruikt. Hierdoor kan de koelkast tot massaproduct gemaakt worden.

1935 Voor de eerste maal wordt het vriesdrogen toegepast.

1937 Prof. ir. M. Visser ontwikkelt de Wageningse '*autotrekker*'. In verband met de landbouwcrisis bedenkt hij dat afgedankte auto's gemakkelijk omgebouwd kunnen worden tot trekker.

1937 De naam '*Spam*' wordt gekozen wanneer het product '*Hormel Spiced Ham*' minder populair raakt op de markt. Spam staat voor '*Shoulder of Pork and Ham*'. Onder de nieuwe naam wordt het product razend populair.

1939 Het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening in Oorlogstijd wordt opgericht.

1932 Frank Lloyd Wright zet in het artikel '*The Disappearing City*' zijn ideeën uiteen over de zogenaamde '*Broadacre City*'. Broadacre City is een planningsstatement en socio-politiek 'pamflet'. In de stad die de architect voor ogen heeft worden alle bewoners voorzien van een stuk land, zodat ze zelfvoorzienend kunnen leven. De stad wordt voorts gekenmerkt door grote verkeersaders die lopen van de woon- delen naar het centrum, waar het treinstation en de kantoren zijn gesitueerd. De architect gelooft dat je een beter mens wordt door in een omgeving als Broadacre City te wonen.

1932 Leberecht Migge schrijft '*Das Grüne Manifest*'.

Architectuur,
stedebouw en
landschaps-
architectuur

Uitvinding /
historisch
moment

1939 John Steinbeck schrijft 'Grapes of Wrath', een roman over boeren die door de landbouwcrisis naar het stedelijk gebied trekken.

1930 De futurist Filippo Tommaso Marinetti publiceert het '*Manifesta della Cucina Futurista*'. Er mag geen pasta meer gegeten worden, want dat veroorzaakt luiheid. Ook wordt gesteld dat gesprekken over politiek absoluut taboe zijn aan tafel. Ideaal gezien vindt een maaltijd plaats in een nagemaakt vliegtuig.

1930 Grant Wood, '*American Gothic*'. Op het schilderij wordt een man met zijn dochter geportretteerd. De man houdt een riek, symbool voor hard werken, vast.

1930 Meret Oppenheim maakt '*Ma Gouvernante*', een kunstwerk van damesschoenen met papieren miniatuur 'koksmutsen' die op de hakken zijn geschoven. Het ensemble lijkt precies op een voorverpakte industriekip. Het werk kan als kritiek gezien worden op de stereotype aanduiding van de vrouw als 'kippetje'.

1931 De futuristen, onder leiding van Marinetti, organiseren futuristische diners in Taverna Santapalato in Turijn.

1935 Thomas Hart Benton, '*De sociale geschiedenis van Missouri*'.

Literatuur,
film en
muziek

1930 De Rus Aleksandr Dovsjenko maakt met de film '*Zemlja*' (De aarde) een lofzang op het beginnende collectivisme. Hij filmt onder meer wuivende korenvelden en het gejuich dat klinkt bij de komst van de eerste trekker in een Sovjetdorp.

1939 John Steinbeck schrijft '*Grapes of Wrath*', een roman over boerenfamilies uit Oklahoma die berooid door de landbouwcrisis hun land verlaten en naar Californië vertrekken, om daar als dagloners aan de slag te gaan.

Kunst

1940 1950

1940-1950 In de jaren veertig verdwijnt de zalm uit de Rijn. Door verbetering van de waterkwaliteit van de grote rivieren is de zalm echter aan het begin van de 21ste eeuw weer teruggekomen en toegenomen.

Uitvinding /
historisch
moment

1940 Eerste McDonald's-restaurant wordt geopend in San Bernardino in de Verenigde Staten, door de gebroeders Mac en Dick McDonald.

1943 In de Verenigde Staten wordt een verbod uitgeroepen op voorgesneden brood. Het metaal van de snijmachines wordt uit voorzorg gerantsoeneerd, voor het geval metaal schaars zou geraken in oorlogstijd.

1947 De Amerikaan Percy Spencer van de firma Raytheon vindt de magnetron, de zogenaamde 'Radorange', uit.

1948 Uitvinding van de diepvriesfriet.

1948 De broers McDonald introduceren hun innovatieve 'Speedee Service System'.

1945 12 flessen Chateau Mouton-Rothschild die in 1945 gebotteld zijn in Pauillac in de Franse Médoc brengen in 2008 een recordbedrag van 200.000 euro op.

1946 Uitvinding van Tupperware.

1947 Marilyn Monroe wordt gekroond tot eerste 'Artichoke Queen' in Castroville, Verenigde Staten, de Artisjokhoofdstad van de wereld.

Kunst

1942 Het schilderij 'Nighthawks' van Edward Hopper toont twee mensen die bij nacht in een restaurant, een zogenaamde 'diner' zitten.

1944-1945 Cas Oorthuys fotografeert de hongervinter in Amsterdam.

1940 Eerste McDonald's-restaurant wordt geopend in San Bernardino in de Verenigde Staten, door de gebroeders Mac en Dick McDonald.

Architectuur,
stedenbouw en
landschaps-
architectuur

1940-1945 Net zoals in de Eerste Wereldoorlog worden in de Tweede Wereldoorlog ook Victory Gardens aangelegd door particulieren in de Verenigde Staten, Canada, Groot-Brittannië en Duitsland. Victory Gardens ('Dig for Victory') zorgen aan het einde van de oorlog voor zo'n veertig procent van de voedselvoorziening in de Verenigde Staten.

1945 Tot en met de Tweede Wereldoorlog blijven de meeste volkstuinen echte moestuinen. In de loop van de jaren veertig verdwijnt de economische functie van de volkstuin en komt langzamerhand de siertuin op.

1945-1960 In Nederland vindt grootscheepse ruilverkaveling plaats.

1941 Jazzmuzikant Fats Waller neemt het nummer '*All That Meat And No Potatoes*' op.

1943 Lady Eve Balfour schrijft in '*Towards a Sustainable Agriculture - The Living Soil*', een belangrijke tekst voor de Organic Movement: "*The most frequently heard argument is that intensive chemical farming provides the only hope of feeding the expanding world population and has therefore to be accepted whether we like it or not. To me it seems probable that the exact opposite could prove to be the case, and that it is an alternative and largely organic agriculture that will be forced upon us whether we like it or not. This is because, as is becoming increasingly apparent, the days of the former are numbered. One reason is the enormous demands on the world's non-renewable resources of energy, made by our Western life-style in general, and modern farming techniques in particular. Another is that modern methods are putting strains on the biota which is causing it to collapse.*"

1943 De Amerikaanse schrijfster Mary Frances Kennedy Fisher schrijft romans die veelal over voedsel gaan, zoals '*The Gastronomical me*'. Fisher beschouwt 'Goed eten' als een van de kunsten van het leven.

1945 George Orwell schrijft '*Animal Farm*'.

Literatuur,
film en
muziek

1950 1960

1953 De schijf van vijf wordt gelanceerd door het Voorlichtingsbureau voor de voeding.

1953 *Kellogg's Sugar Smacks*, een ontbijtgerecht, wordt geïntroduceerd. Het bevat 56% suiker.

1954 In de Verenigde Staten worden de *'TV dinners'* uitgevonden. C.A. Swanson & Sons introduceren een maaltijd van kalkoen in bouillon met zoete aardappel en erwten en verkopen deze voor 98 cents. De maaltijd moet in een oven opgewarmd worden. De naam TV dinner zou tot 1962 blijven bestaan.

1956 80% van de huishoudens in de Verenigde Staten heeft een koelkast. In Groot-Brittannië heeft 8% van de huishoudens een koelkast.

1957 Het *'Verdrag van Rome'* wordt getekend. Afspraken worden gemaakt om de economische samenwerking van landen die deel uitmaken van de Europese Economische Gemeenschap (EEG) uit te breiden. De nadruk bij de uitvoer ligt echter lange tijd op het creëren van een eenvormig stelsel van landbouwsubsidies.

1959 De Verenigde Staten tellen 32.000 supermarkten. Ze verkopen 69 % van al het voedsel.

Uitvinding /
historisch
moment

Kunst

1953 In *'Theatre de l'Etoile'* voert Salvador Dali zijn performance met een twaalf meter lang witbrood op.

1958 Robert Rauschenberg, *'Coca-cola plan'*.

1959 Marcel Duchamp, *'Torture-Morte'*, een stilleven van marsepein met insecten.

1956 De eerste geheel gesloten shopping mall, Southdale Center in Minneapolis, wordt ontworpen door Victor Gruen.

1954 General Electric introduceert een gekleurde standaardkeuken. Voor 1954 zijn alle standaardkeukens wit.

1956 De eerste geheel gesloten shopping mall, Southdale Center in Minneapolis, wordt ontworpen door Victor Gruen. De regionale shopping mall zal voor een belangrijk deel het beeld van het Amerikaanse suburbane landschap gaan bepalen. Om te komen tot de typologie van de shopping mall was een aantal uitvindingen noodzakelijk: de auto, de air conditioning en de roltrap.

1959 In New York opent in het spiksplinternieuwe Seagram Building het fameuze restaurant Four Seasons. Het interieur wordt ontworpen door Philip Johnson en Ludwig Mies van der Rohe. Van der Rohe is ook verantwoordelijk voor het ontwerp van het Seagram Building, hoofdzetel voor de Canadese Seagram Company, toentertijd de grootste producent van sterke drank in de wereld.

Architectuur,
stedenbouw en
landschaps-
architectuur

Literatuur,
film en
muziek

1950 De strip *'Peanuts'* van Charles M. Shultz verschijnt voor het eerst.

1954 *'Why the Kremlin hates bananas'*. Deze Amerikaanse propaganda-film tegen het communisme wordt tijdens de Koude Oorlog gemaakt. De film brengt de strijd tussen het bedrijf 'United Fruits' en het communistische Guatemala in beeld.

1954 *'Let's Eat Right to Keep Fit'* van Adele Davis geldt als een van de eerste 'health food' boeken.

1955 Little Richard brengt het nummer *'Tutti Frutti'* uit.

1957 De BBC produceert bij wijze van 1 april grap een film over de *'Spaghetti-oogst'* in Zwitserland.

1960 1970

Uitvinding / historisch moment

1960 In de jaren zestig ontstaat de boterberg in de Europese Unie. De boterberg is het gevolg van het subsidiestelsel waar de Nederlandse Eurocommissaris Sicco Mansholt de architect van was. Hij ontwierp het stelsel onder het motto: '*Nooit meer honger*'.

1960 8,3 % van de Amerikaanse beroepsbevolking werkt als agrariër op totaal 3,711,000 boerderijen. Honderd jaar eerder, in 1860 werkt 58 % van de Amerikaanse beroepsbevolking op 2,044,000 boerenbedrijven.

1960 Voor het eerst worden aluminium blikjes gebruikt voor het verpakken van voedsel.

1962 De eerste *Wal-Mart* opent haar deuren in de Verenigde Staten. De Wal-Mart is tegenwoordig de grootste supermarktketen van de wereld.

1963 Novib initieert de campagne '*Gast aan tafel*' en roept mensen op een bedrag te doneren ter grote van de kosten van een extra eter.

1965 Schaalvergroting in de landbouw. Het aantal trekkers is in Nederland in tien jaar gegroeid van 45.000 tot 130.000.

1967 Nigeria sluit de grens met de opstandige provincie Biafra, zodat elk transport van voedsel onmogelijk wordt. Een hongersnood van ongeëvenaarde omvang is het gevolg. Het is de eerste keer dat mensen via de televisie beelden van een hongersnood kunnen zien.

Architectuur, stedenbouw en landschaps- architectuur

1960 Groene daken worden populair.

1960 Robert F. Tracy richt '*Associated Dairy Products*' op, een distributiecentrum voor zuivelproducten. Met het ontstaan van steeds meer megaconcerns voor voedselproductie wordt de mondialisering van de distributie van voedsel steeds omvangrijker. Het voedseldistributiecentrum wordt een van de meest belangrijke gebouwtypen in de voedsellijn. De bedrijven groeien zeer snel, waardoor er uiteindelijk meer sprake is van distributiesteden dan distributiebedrijven. Tegenwoordig draagt Associated Dairy Products de naam *Dot Foods* en is het het grootste distributiecentrum van de Verenigde Staten.

Kunst

1962 Andy Warholl maakt zijn beroemde werk '100 Campbell's Soup Cans'.

Literatuur,
film en
muziek

1962 Harry Saltzman en Albert R. Broccoli produceren de eerste Bondfilm, *'Dr. No'*.

1962 Rachel Carson beschrijft in *'Silent Spring'* de nadelen van het gebruik van bestrijdingsmiddelen.

1963 Tennessee Williams schrijft het toneelstuk *'The Milk Train Doesn't Stop Here Anymore'*.

1964 Roald Dahl schrijft *'Sjokie en de chocoladefabriek'*.

1967 De Beatles brengen het nummer *'Strawberry Fields Forever'* uit.

Kunst

1961 Piero Manzoni liet met het werk *'Merda d'Artista'* zijn eigen poep inblikken, waarna hij de blikjes, voorzien van nummer, handtekening en gewicht met het opschrift *'made in Italy'*, te koop aanbiedt voor de prijs van het gewicht van het blikje in goud.

1961 Steeds meer kunstenaars tonen het voedsel van de consumptiemaatschappij; bijvoorbeeld Wayne Thiebaud die veelal taarten schildert, zoals het werk *'Pies, pies, pies'*.

1962 Andy Warholl maakt zijn beroemde werk *'100 Campbell's Soup Cans'*.

1962 Ook Claes Oldenburg laat zich inspireren door het voedsel van de consumptiemaatschappij. Hij maakt grote sculpturen, zoals *'Two cheese-burgers with everything'*.

1962 Ed Ruscha neemt het ingeblikte vleesproduct Spam als onderwerp van zijn schilderij *'Actual size'*.

1963 Roy Lichtenstein maakt een schilderij van een immense hotdog: *'Hotdog'*.

1964 Andy Warhol maakt de korte film *'Eat'*.

1964-65 James Rosenquist maakt met *'F-111'* een enorm schilderij waarin een F-111-vliegtuig wordt verbonden met een autoband, een atoomwolk, een paraplu en een bord spaghetti. Op de plaats van de cockpit schildert Rosenquist een meisje met een ondeugende glimlach onder een metalen droogkap in de vorm van een kogel. Met dit schilderij wijst de kunstenaar op de militaire en economische symbiose in het Amerikaanse imperialisme.

1965 Daniel Spoerri begint met het maken van tafelinstallaties. *'Table du Restaurant de la City Galerie'* bestaat uit een tafelblad, inclusief de resten van een diner in de City Galerie in Zürich.

1970 1980

1972 *De Club van Rome*, een particuliere stichting die eind jaren zestig wordt opgericht door Europese wetenschappers om hun bezorgdheid over de toekomst van de wereld voor het voetlicht te brengen, brengt het rapport *'De grenzen aan de groei'* uit. Hiermee waarschuwen de wetenschappers voor het opraken van fossiele brandstoffen.

1973 De eerste oliecrisis betreft een wereldwijd - kunstmatig gecreëerd - tekort aan aardolie. De crisis wordt veroorzaakt door een aantal politiek gerichte acties van de Arabische olieproducerende landen, gericht tegen het Westen. De Arabische landen verhogen de olieprijs met 70% en verminderen de olieproductie elke maand met 5%, zodat de prijs per vat explosief stijgt. Voor de voedselindustrie is aardolie van groot belang, niet alleen als energiebron voor productie en vervoer. Aardolie is ook de basisgrondstof voor kunststof.

1973 Met de oliecrisis ontstaat er naast een tekort aan aardolie ook een tekort aan Arabische gom, een product dat gebruikt wordt bij het maken van drop. Fabrikanten gaan daarom over op het goedkopere gelatine en gemodificeerd zetmeel en (later) xanthaangom.

1974 Uitvinding van de barcode.

1977 Leden van de werkgroep *'Beter Zuivelbeleid en het Agrarisch Jongerencontact'* demonstreren op het Binnenhof tegen de heffing van 89 ct. per liter melk, die de EEG per 16 september 1977 de boeren zou gaan opleggen.

1979 Tweede oliecrisis.

Uitvinding /
historisch
moment

Kunst

1970 Duane Hanson, *'Supermarket Lady'*.

1970 Allan Kaprow bouwt tegenover de Berlijnse muur zijn *'Sweet Wall'*, een muur van baksteen met cement van brood en marmelade.

1974 Uitvinding van de barcode.

1972 Gordon Matta-Clark opent in New York een gallery restaurant: *'Food'*. Hij is eigenaar en kookt er ook geregeld. Fameus is Matta-Clarks *'bone dinner'* dat \$4 kost. Het is een maaltijd van onder meer ossenstaartsoep, geroosterde mergpijp en kikkerbiljetjes. Matta-Clarks voorbeeld van de galerie als restaurant zou later veelvuldig door kunstenaars geadopteerd gaan worden.

1973 Kunstenaar Carl Andre maakt met *'American Decay'* een werk waarin hij 40 liter tomatenketchup over 150 kilo hüttenkäse giet. Het werk verbeeldt de decadentie van President Nixon.

1974 Kunstenaar Dieter Roth vermaalt de Suhrkamp Taschenbuch uitgaven van het werk van Georg Wilhelm Friedrich Hegel tot 22 worsten van verschillende grote, de zogenaamde 'literature wurst'.

1974 Bonnie Sherk opent, letterlijk midden in de wirwar van de infrastructuur van San Fransico, *'Crossroad Community'*, een stadsboerderij. Haar sociale kunstwerk brengt vele disciplines en culturen bij elkaar en functioneert tot 1980. Het is in deze tijd uitzonderlijk dat een kunstenaar de rol van initiator van een dergelijk sociaal project op zich neemt. Tegenwoordig ligt op de plek van de boerderij een cultureel-ecologisch park.

1975 Martha Rosler toont in de feministische film, *'Semiotics of a kitchen'*, een vrouw die aan het werk is in haar keuken. De keuken wordt in deze film door de kunstenaar opgevat als 'oorlogszone', waar het geroutineerd bereiden van de maaltijd de frustratie maskeert die de vrouw voelt omdat ze door de muren van het huis begrensd wordt in haar mogelijkheden.

1977 Voor Documenta 6 in Kassel ontwerpt Joseph Beuys *'Die Honigpumpe'*, een apparaat waarmee honing door plastic buizen in het trappenhuis van Kunsthalle Fridericianum wordt gepompt door middel van turbines die in een grote klomp vet draaien. Beuys noemt het werk de *"Blutstrom für die Gesellschaft"*. Voor de kunstenaar fungeert honing als energietoevoer vanwege het suikergehalte en dient vet als warmte-depot. De koperen staf aan de top van de buizen doet dienst als geleider van en aanwijzer voor de goede richting van de gedachten en daden van de samenleving.

1979 Giuseppe Penone, *'Patate'*.

1978 In het boek *'Eating Oil'* wordt onderzocht in hoeverre de voedselvoorziening in geïndustrialiseerde landen op fossiele brandstoffen is gebaseerd.

Architectuur,
stedenbouw en
landschaps-
architectuur

1970 Bonnie Sherk ontwerpt *'Portable Gardens'* in San Fransisco.

1970 De bloemkoolwijk (ook wel spaghettiwijk genoemd) doet zijn intrede in de Nederlandse stedenbouw. De structuur van de wijken, clusters van kronkelende wegen aan een hoofdweg, doet denken aan de structuur van een bloemkool.

1973 Guerilla Gardeners 'kraken' een stukje openbare ruimte en richten het in als tuin. De term *'Guerilla Gardening'* wordt het eerst gebruikt door de Amerikaanse Liz Christy en haar *Green Guerilla Group Bowery* in Houston, Verenigde Staten.

1974 De bloemen- en groentenmarkt van Londen wordt voor het laatst gehouden in Covent Garden.

1970 Harry Nilsson brengt het nummer *'Coconut'* uit.

1971 De Tsjechische schrijver Bohumil Hrabal schrijft in het boek *'I served the King of England'*, over de lotgevallen van Ditie, een hotelbediende die werkt in de kleurrijke horeca-business van Praag in de jaren veertig. Ditie bedient de koning van Engeland, wordt rijk en daarna weer arm.

1973 Salvador Dali publiceert *'Les Diners de Gala'*, een kookboek als het summa van zijn gedachtewereld.

1973 *'La grande bouffe'*, een film van Marco Ferreri.

1973 Colin Ward publiceert *'Streetwork'*. De anarchist ziet de stedelijke omgeving als plek waar een kind in en van kan leren. Wards doel is het ontwikkelen van een schoolprogramma dat leerlingen in staat stelt zich actief bezig te houden met besluitvorming inzake lokale stedelijke problematiek. Met projecten als *'Schools without walls'* kregen Wards ideeën in Groot-Brittanie en de Verenigde Staten gestalte.

1971 Frances Moore Lappe schrijft de bestseller *'Diet for a Small Planet'*, waarin ze pleit voor een vegetarisch dieet.

1978 *'Eating Oil'* is de titel van een boek dat wordt geschreven als reactie op de eerste oliecrisis. De bedoeling van het boek is te onderzoeken in hoeverre de voedselvoorziening in geïndustrialiseerde landen op fossiele brandstoffen is gebaseerd.

Literatuur,
film en
muziek

1980 1990

Uitvinding / historisch moment

1980 In de jaren 80 ontstaat de kant-en-klaar diepvriesmaaltijd.

1980-2000 In de laatste decennia van de 20ste eeuw transformeren de katoenvelden van de Amerikaanse staten Mississippi, Arkansas, Alabama, and Louisiana tot Catfish-kwekerijen. Katoenvelden lenen zich voor deze transformatie omdat de irrigatiesystemen bij het kweken van vis hergebruikt kunnen worden.

1983 McDonald's introduceert de *Chicken McNuggets*. Een jaar later zijn in de Verenigde Staten reeds 3,5 biljoen McNuggets verkocht. Met name moeders zijn blij dat de fastfoodketen dit 'gezonde' alternatief voor de burger aanbiedt

1983 In Frankrijk wordt de *Dijon mosterd* ontwikkeld.

1985 'Live Aid' is een benefietconcert dat gelijktijdige optredens bevat in de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en andere kleinere locaties, waaronder Den Haag. De organisatie is in handen van Bob Geldof en Midge Ure. Het concert brengt geld op voor Ethiopië, waar hongersnood heerst.

1985 In Philadelphia in de Verenigde Staten wordt 'The Renfrew Center' opgericht, de eerste kliniek ter wereld waar patiënten met eetstoornissen langdurig kunnen verblijven.

1985 De eerste boerenmarkt van Nederland vindt plaats op de Noordermarkt in Amsterdam.

1987 Een kudde vee wordt op een veiling verkocht, nadat er een bod wordt uitgebracht via satellietverbinding. Het is de eerste 'virtuele' verkoop van vee.

Kunst

1980 'Wirtschaftswerte' van Joseph Beuys bestaat uit een verzameling kruidenierswaren die afkomstig is uit het voormalige Oost-Duitsland.

Kunst

1980 'Wirtschaftswerte' van Joseph Beuys bestaat uit een verzameling kruidenierswaren die afkomstig is uit het voormalige Oost-Duitsland. De waren zijn zorgvuldig opgestapeld op oude metalen rekken. Deze opstelling confronteert de kijker met de historische realiteit van schrijnende contrasten tussen Oost en West. Het schrale en troosteloze uiterlijk van de producten suggereert dat er een verschil in waardecriteria, bepaald door de economische situatie, bestond tussen Oost en West.

1982 Met 'Wheatfield a Confrontation' beplant Agnes Denes een van de duurste stukken grond (\$ 4.5 biljoen) van het zaken-district van Manhattan met graan. Het werk refereert aan commercie, wereldhandel, overproductie, honger en problemen op ecologisch gebied.

1987 Krijn Giezen ontwerpt een kas voor een gevangenis in Hoogeveen, waarin gedetineerden (exotisch) voedsel produceren. De opbrengst is zo groot dat de producten aangeboden worden aan biologische winkels in de buurt van de gevangenis.

1989 Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie ontstaat er oliecrisis in Cuba. De stadstuinbouw floreert en 80% van de landbouw is biologisch.

1989 In de jaren na de oliecrises van de jaren zeventig stort de auto-industrie in Detroit in en verlaten veel bewoners de stad. Er is sprake van stedelijke krimp. De oprichters van 'The Greenings of Detroit' zien leegstand niet enkel als probleem, maar ook als kans om meer groen terug te brengen in het stedelijk gebied. Ze beginnen een educatief programma waarin ze bewoners actief betrekken bij het aanleggen van moestuinen op lege plekken.

1989 Rirkrit Tiravanija begint met het organiseren van diners in galeries en musea. Hij kookt (veelal) traditionele Thaise curry maaltijden die hij aanbiedt aan bezoekers. De kunstenaar gaat meestal als volgt te werk: hij stript de gehele galerie, bouwt een keukentje, zet tafels en stoelen klaar en gaat koken. Enkel de receptie of werkplek van de galeriehouder laat hij intact, zodat de bezoeker herinnerd wordt aan het feit dat hij zich in een ruimte voor kunst bevindt.

Architectuur,
stedenbouw en
landschaps-
architectuur

1989 Het Slowfood manifest, dat door de Italiaan Folco Portinari is opgesteld, wordt in Parijs getekend door 15 landen.

1982 Barry Levinson brengt in zijn film *'Diner'* een groep vrienden die op de drempel van het volwassen leven staan in beeld. De vrienden worden gefilmd bij hun regelmatige ontmoetingen in een restaurant dat dienst doet als 'tweede huiskamer'.

Literatuur,
film en
muziek

1984 Hugo Claus schrijft het toneelstuk *'Suiker'*. Het stuk speelt zich af in en rondom een suikerwerkfabriek in Frankrijk.

1987 Gabriel Axel regisseert de film *'Babettes Fest'*.

1988 Banana Yoshimoto schrijft de roman *'Kitchen'*.

1989 Het *'Slowfood manifest'*, dat door de Italiaan Folco Portinari is opgesteld, wordt in Parijs getekend door 15 landen.

1989 Peter Greenaway maakt de film *'The Cook, The Thief, His Wife & Her Lover'*, waarin een man de minnaar van zijn vrouw vermoordt, waarop de vrouw haar man confronteert door hem te dwingen de door de kok bereidde maaltijd van gekookte minnaar op te eten.

1990 2000

Uitvinding / historisch moment

1990 Het kost 4 kilogram varkensvoer om 1 kilogram varkensvlees voor consumptie te produceren.

1992 Uitbraak van *Boviene Spongiforme Encefalopathie*, (ook wel BSE of gekkekoeienziekte genoemd in Engeland). Aangetaste koeien worden afgekeurd voor menselijke consumptie. Nederlandse veehouders worden in 1997 door varkenspest en in 2000/2001 door MZK getroffen. De vogelgriep eist wereldwijde tol van 2004 tot 2006.

1992 De eerste McDonald's in China wordt geopend in Beijing. Het is de grootste McDonald's ter wereld. Er werken 1.000 mensen.

1995 Oprichting van de *World Trade Organization* (WTO), een intergouvernementele organisatie met supranationale eigenschappen. De organisatie komt voort uit de General Agreement on Tariffs and Trade.

1995 Kardinaal Ratzinger, hoofd van de congregatie voor de geloofsleer, geeft toestemming voor het gebruik van glutenvrije hosties tijdens de Eucharistie. Voorwaarde is dat de gelovige een doktersverklaring laat zien. Glutenvrije hosties zijn de oplossing voor Rooms Katholieke gelovigen die aan een bepaalde stofwisselingsziekte lijden en die ook ter communie willen gaan. Sommige mensen zijn het niet eens met het besluit. In het wetboek van canoniek recht staat immers dat het brood "van zuiver tarwemeel moet zijn".

1996 Genetisch gemanipuleerde soja doet zijn intrede.

1996 Het '*Olie voor Voedsel*' programma wordt in Irak gelanceerd. Het programma wordt door de VN-Veiligheidsraad in het leven geroepen om de Irakese bevolking te helpen ter compensatie van de zware economische sancties tegen het regime van Saddam Hussein. Gedurende dit programma mag Irak onder VN-toezicht olie verkopen. De opbrengsten dienen te worden gebruikt voor de aankoop van voedsel, medicijnen en andere humanitaire zaken. Er is echter sprake van corruptie bij de besteding van de opbrengsten.

1996 Het schaap Dolly, het eerste gekloonde dier ter wereld, wordt geboren in het Roslin Institute in Edinburgh, Schotland.

1997 Een Amerikaans bedrijf neemt patent op basmatirijst. Rijstboeren in India zijn boos omdat ze vinden dat basmatirijst al eeuwenlang onderdeel vormt van de Indiase cultuur en derhalve niet door een ander land gepatenteerd kan worden.

1997 Meer dan een miljoen kippen worden afgemaakt in Hong Kong in verband met de vogelgriep.

1992 Uitbraak van Boviene Spongiforme Encefalopathie, (ook wel BSE of gekkekoeienziekte genoemd).

Kunst

1998 35.000 mensen sterven per dag door honger. In de gehele 20ste eeuw sterven er 70 miljoen mensen aan hongersnood. 90 % van deze mensen sterft aan chronische ondervoeding en 10 % door hongersnood en oorlog.

1999 Het merk 'Zeeuws Meisje' wordt op 106-jarige leeftijd uit de handel genomen.

1999 De bio-diversiteit staat onder druk. Aan het einde van de 20ste eeuw is 80-90 % van de groenten- en fruitsoorten die aan het einde van de 19de eeuw bestonden verdwenen.

1991 Jean-Pierre Jeunet en Marc Caro regisseren *'Delicatessen'*.

1998 Ettore Scola regisseert *'La Cena'*.

1998 De Brit Jamie Oliver verschijnt voor het eerst als *'The Naked Chef'* op televisie.

Literatuur, film en muziek

1991 In *'Bossy Burger'*, een performance van Paul McCarthy, geeft een clown met witte koksmuts een kookdemonstratie. Geleidelijk creëert de clown een chaos van mayonaise, melk, ketchup, kalkoen en meel. Wat vrolijk begint ontaardt in een orgie van smerigheid, seksuele gewelddadigheid en anarchie.

1992 Gabriel Orozco, *'Cat in the Jungle'*.

1994 Jason Rhoades maakt een geweer waarmee frieten kunnen worden geschoten: *'A.B.S. Gun with Pom Fritz Choke'*.

1995 Bik Van der Pol maakt *'The Kitchen Piece'*, een perfecte afspiegeling van het keukenblok van Jos van der Pol. De volledig functionerende keuken wordt in verschillende galeriën en musea getoond. Jos van der Pol: *'We wilden uit optimistische boosheid wel eens wat anders laten zien dan de zoveelste tentoonstelling voor een beperkte kring van welwillende vrienden en kunstliefhebbers. We vonden de kunstwereld zo besloten en in zichzelf gekeerd, daar wilden we doorheen breken. We wilden de discussies die we hadden ook elders oproepen, door er een plek voor te maken. The Kitchen Piece was zo'n plek, daar konden talenten gewoon aanschuiven en meepraten.'*B

1997 Anthony Key, *'Gam Saam'* (Gold Mountain). Key gebruikt in zijn kunstwerken voedsel als 'taal' en onderzoekt wat het betekent om Brits/Chinees te zijn.

Kunst

1999 Met *'Pioneer Set'* ontwerpt Atelier van Lieshout een prefab boerderij in een zeecontainer die je overal ter wereld mee kan nemen en uit kan pakken.

1997 Driessens & Verstappen tonen met *'Morphotheque #9'* wortels die met uitzondering van één 'recht' exemplaar allerlei vreemde vormen aannemen. 'Omdat deze andersvormige producten niet voldoen aan de standaard mogen ze niet aan de consument worden aangeboden, en krijgen we deze vormvarianten nooit te zien. Als dit per ongeluk toch gebeurt dan associeert men ze met pathologische afwijkingen, ziekte, degeneratie en lelijkheid,' aldus de kunstenaars.

1998 Voor de Kievitswijk in Tilburg ontwerpt biologisch en etno-farmacologisch onderzoeker, filosoof, uitgever en kunstenaar herman de vries *'Tuindorpcollecties'*, een beplantings-schema voor een nieuwbouwwijk.

1998 Dieter Roth begint met zijn werk aan het *'Schimmelmuseum'*. Hij vult een 'museum' met kunstwerken van materiaal dat eetbaar is en derhalve schimmelt. In 2003 is er geen houden meer aan en sluit het museum haar deuren omdat van de werken niks meer over is.

1999 Na 22 jaar van restauratie wordt in Milaan Leonardo da Vinci's *'Laatste Avondmaal'* weer publiekelijk getoond.

1999 Met *'Pioneer Set'* ontwerpt Atelier van Lieshout, een prefab boerderij met inhoud die zo compact is dat deze in een zeecontainer past. Met de set kun je overal ter wereld neerstrijken en een boerderij beginnen.

1990 Sinds zijn afstuderen leeft de Brit Fergus Drennan van wilde planten en *roadkill*. Kennis en ervaring zijn voorwaarden om in leven te blijven. De Brit heeft weinig last van competitie van de medemens, die is immers over het algemeen vergeten dat je de besjes in het bosje bij het tankstation kan nuttigen.

1990 De Ecologische Hoofdstructuur wordt geïntroduceerd in Nederland.

1999 De microbioloog en ecooloog Dickson D. Despommier ontwikkelt *'Vertical Farming'*.

Architectuur,
stedenbouw en
landschaps-
architectuur

2000 2010

Uitvinding / historisch moment

2001 Heel Europa wordt getroffen door een mond-en-klauwzeerepidemie. Veel evenhoevigen worden preventief afgemaakt.

2001 Genetisch gemodificeerde organismen mogen onder strikte voorwaarden op de Europese markt worden gebracht.

2001 Zes jaar op rij is de Japanner Takeru Kobayashi wereldkampioen eten. In 2001 eet hij 50 hot-dogs in twaalf minuten. In 2007 stopt hij in dezelfde tijd 63 hot-dogs in zijn mond, maar wordt hij verslagen door Joey Chesnut die er 66 eet.

2002 Per jaar wordt 700 ton walvisvlees omgezet in voedsel voor huisdieren.

2002 120 ton tomaten wordt vergooid in het jaarlijkse Tomatina festival in het Spaanse Bunol.

2005 Het *'Convenant Overgewicht'* wordt door tien partijen getekend, waaronder ministers en zorgverzekeraars. Aangezien 40% van de volwassen Nederlanders overgewicht heeft en 10% ernstig overgewicht heeft (obesitas), vormt bestrijding een speerpunt in het preventiebeleid van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Inmiddels ondersteunen twintig partners het convenant.

2006 Supermarkt Albert Heijn neemt 27 halal-producten op in haar assortiment.

2007-2008 Een wereldwijde voedselcrisis vindt plaats. Voedselprijzen stijgen enorm. De oorzaken van de voedselproblemen blijven onderwerp van discussie. Droogtes in graanproducerende naties en een stijgende olieprijs eind 2006 worden als oorzaken naar voren gebracht.

2008 Voor het eerst woont de helft van de wereldbevolking, zo'n 3,3 miljard mensen, in steden melden de Verenigde Naties.

2008 24.000 mensen sterven per dag door honger.

2008 Met *'New Amsterdam Market'* wordt de vergeten traditie van het houden van een publieke markt met regionale producten in het hart van New York nieuw leven ingeblazen. Deze traditie startte in 1624 toen Cryn Friedrickz op schrift vastlegde dat de nieuwe stad naast een school en ziekenhuis ook een publiek marktplein moest krijgen, waar producten uit de regio – New Netherland – verhandeld konden worden.

2008 Voor het eerst woont de helft van de wereldbevolking in steden.

2009 De Mexicaanse griep doet de Egyptische regering besluiten uit voorzorg alle varkens te slachten. Dit roept wereldwijd ongenoegen op. De regering wordt door menigeen ervan verdacht religieuze redenen te hebben voor het slachten van de beesten.

2015 Afschaffen melkquotum.

Kunst

2001 Helmut Dick, *'Gropiusstadt'*. Kunstenaar Helmut Dick plant als *'schaduw'* van een flat in Gropiusstadt in Berlijn een veld frisse groene sla. De bewoners van de flat krijgen de oogst.

2001 De Belgische kunstenaar Wim Delvoye ontwikkelt *'Cloaca'*, een machine die het menselijke spijsverteringsstelsel exact nabootst. Het apparaat krijgt drie keer per dag te eten, en perst eenmaal daags een drol uit die volkomen identiek is aan menselijke uitwerpselen.

2001 Nils Norman ontwerpt *'Geocruiser. The Mother Coach. Zone: Earth'*, een volledig functionerende ecologische bus met bibliotheek en kas.

2004 Het Deense initiatief *Learning Site* ontwikkelt het plan voor *'Underground Mushroom Gardens'* in de restruimten van gebouwen.

2005 Voor project *'Not a Cornfield'* wordt gedurende één landbouwcyclus van zaaien, groeien en oogsten, 130.000 m² industrieel land in het historische centrum van Los Angeles getransformeerd tot maïsveld. Lauren Bon, de initiator van het werk beschouwt het veld als een sculptuur.

2005 Kunstenaar Fritz Haeg begint met het omvormen van tuinen in voorsteden in de Verenigde Staten (veelal fantasieloze, water-slurpende en pesticiderijke gazons) tot weelderige terreinen voor voedselproductie (*'Edible Estates'*).

2005 Jan van IJken fotografeert de relatie tussen mens en dier. In 2005 worden de foto's gebundeld in het boek *'Dierbaar...'*

2006 Kunstenaar Annechien Meier ontwerpt voor de Vinexlocatie Ypenburg en de Haagse wijk Transvaal de *'Mobiële Volkstuin'*, een groentetuin op wielen voor bewoners of bezoekers van de wijk.

2006 Kunstenaar Tilmann Meyer-Faje rijdt met zijn mobiele minisnackbar, de *'Buurtkroket'*, door Stedenwijk Noord in Almere. Hij sluit hiermee aan op een traditie die vrijwel geheel verloren is gegaan, van visboeren en ijscoventers met hun karren, of SRV-wagens op straat.

kunst

2001 De Belgische kunstenaar Wim Delvoye ontwikkelt 'Cloaca', een machine die het menselijke spijsverteringsstelsel exact nabootst.

Architectuur,
stedebouw en
landschaps-
architectuur

2006 Samen met Wim Timmermans (Alterra), Wageningen onderzoekt kunstenaar en stedenbouwkundige Ton Matton aan de hand van de 'Klimaatmachine' hoe bijzondere gewassen zoals ananas en mannioka gekweekt kunnen worden.

2006 Olaf Breuning, 'Bread vs Potato'.

2006 Raul Ortega Ayala, 'Melting Pots / a fiction based on facts'.

2007 Ontwerper Christien Meindertsma onderzoekt welke producten van varken worden gemaakt. Munitie, medicijnen, fotopapier, hartkleppen, remschijven, kauwgom, porselein, cosmetica, sigaretten, crème-spoeling en biodiesel; het zijn slechts enkele voorbeelden. 'PIG 05049' is de catalogus van het onderzoek.

2007 Lonnie van Brummelen en Siebren de Haan, 'Monument of Sugar'.

2009-2010 Foodprint Manifestatie Stroom Den Haag. Het Foodprint programma gaat over de invloed van voedsel op de cultuur, de inrichting en het functioneren van steden en van Den Haag in het bijzonder.

2009 Atelier Van Lieshout, Christien Meindertsma, Debra Solomon, Driessens & Verstappen en Nils Norman zijn door Stroom Den Haag gevraagd om de Haagse actualiteit van het onderwerp te onderzoeken en speciaal voor Foodprint nieuw werk te maken.

2000-2001 Architectenbureau MVRDV toont in de film 'Pig City' mogelijkheden voor het concentreren van de varkensproductie.

2005 Bohn & Viljoen Architects, 'CPUL'. Met Continuous Productive Urban Landscape (CPUL) beogen de architecten een nieuwe, essentiële en duurzame infrastructuur te ontwerpen voor steden van de toekomst.

2005 'Flow-Food' is een ruimtelijk-culinaire blik in de toekomst van het Nederlandse Landschap van 2070, ontwikkeld door ontwerp bureau van Bergen Kolpa. Door de opkomende krachten van zowel zout als zoet water los te laten op het Nederlandse landschap ontstaat een ongekende rijke biodiversiteit.

2005 De Shanghai Industrial Investment Corporation betreft het Britse ingenieurbureau Arup om een ecocity te ontwikkelen. De Ecocity is zelfvoorzienend in water en energie, maakt gebruik van 'zero-energie-building' en moet plaats kunnen bieden aan zo'n 500.000 bewoners. Uitvoering van de plannen wordt echter voortijdig gestaakt.

2000-2001 Architectenbureau MVRDV toont in de film *'Pig City'* mogelijkheden voor het concentreren van de varkensproductie.

2008 WORK Architecture Company ontwerpt voor museum *P.S.1* in New York P.F.1 (Public Farm One). P.F.1 vormt een enorm 'tapijt' van grote kartonnen pijpen. De top laag van het geheel fungeert als een echte 'farm' waar volop groente en planten wordt gekweekt.

2009 De Belgische architect Vincent Callebaut ontwerpt het gebouw *'Dragonfly'*, een enorme wolvenkrabber op Roosevelt Island dat over 132 verdiepingen agrarische functies herbergt.

2009 Van Bergen Kolpa Architecten maakte in samenwerking met Vincent Kuypers (Alterra Wageningen) een ruimtelijk model voor een Landschapelijke Supermarkt: *'Park Supermarkt'*.

2009 LUST & Jan de Graaf hebben met project *'Catered Capital - de Bureaucratie van het voedsel'* verschillende aspecten van de Haagse Foodprint in kaart gebracht, waaronder de consumptie van de duizenden ambtenaren die dagelijks de stad bevolken.

2009 The Why Factory voert onder leiding van Winy Maas een ontwerpstudie uit naar de mogelijkheden van een varkensboerderij in de Binckhorst in Den Haag.

2004 Morgan Spurlock maakt de documentaire *'Super Size Me'*.

2005 *'We feed the world'* heet de documentaire van Erwin Wagenhofer waarin hij op zoek gaat naar de voedselproducenten anno nu.

2006 *'An Inconvenient Truth'*, de film van Al Gore, trekt wereldwijd een groot publiek.

2007 Voedseljournalist Michael Pollan schrijft *'The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals'*.

2007 John Knechtel stelt het boek *'Food'* samen.

2008 Architect Carolyn Steele publiceert haar boek *'Hungry City: How Food Shapes Our Lives'*.

2009 Louise O. Fresco publiceert *'Nieuwe spijswetten'*.

Literatuur,
film en
muziek